

Universitatea Babeș-Bolyai

Facultatea de Teologie Reformata

TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT

Viață bisericească
în ținutul Sălajului în secolele 16-18.

Coordinator științific: Prof. Univ. Dr. Buzogány Desideriu

Doctorand: Szabadi István

Cluj-Napoca

2020

Cuprins

Introducere

I. Descrierea regiunii istorice Sălaj	10
(1). Peisajul	10
(2). Populația	13
(II) Administrarea bisericii în Sălajul medieval	20
(III) Reforma protestantă de Peste de Tisa	27
III.1. Începuturile reformei de Peste Tisa	27
(III) 2. Rolul lui Péter Petrovics în reforma de Peste Tisa	31
(III) 3. Începuturile aspirației pentru o hegemonie protestantă în Transilvania	37
(IV) Reforma protestantă în Sălaj	39
IV.1. Formarea diocezelor protestante în Sălaj	39
IV.2. Dioceza reformaților din Sălaj	44
(IV) 3. Reformații vorbitori de limbă română în Sălaj	48
V. Era principilor protestanți și Sălajul	52
V.1. Biserica Reformată și puterea principatului în secolul al XVII-lea	52
V.2. Instituționalizarea Bisericii	59
V.2.1. Canoane	59
V.2.2. Sinod general	61
V.2.3. Pe marginea alegerii unui episcop	71
V.3. Eparhia Reformată de Sălaj (Kraszna) în secolul al XVII-lea	74
V.3.1. Resurse pentru cercetare pe temă	74
V.3.2. Diaconi din Sălaj	77

V.3.3. Habent sua fata... necnon diplomata (și certificatele au propriul lor destin)	81
V.3.4. Urmașii diaconului Keresszegi	89
V.4. Eforturile de recatolizare în regiunea istorică Sălaj	91
V.5. Eparhia independentă a românilor reformați din regiunea istorică Sălaj?	97
(VI) Între Transilvania și de Peste Tisa: administrare duală în eparhia Sălaj în secolul al XVIII-lea	101
(VI.1) Planuri de divizare a diocezei	101
VI.2. În atracția Transilvaniei	109
(VI.3) Zoványi György și Cartea de cântări reformată	111
(VI.4) Administrația Districtului Eparhiei Reformate de de Peste Tisa și vizitarea Bisericii în secolul al XVIII-lea	115
VI.5. „Această lume este dușmanul său așa cum a fost pentru mine” reflecțiile lui Zovány György i asupra vocației episcopilor	121
VI.6. „Mai mulți judecători adevărați nu i-am văzut” Două vizite lui Szerencsi [Nánási Fodor] János în Zaláu la Zovány György	123
(VI.7) Îndepărtare: îndepărtarea Eparhiei regiuni istorice Sălaj din Eparhia de Peste Tisa	129
VI.8. Consorțiul Principal Reformat din Transilvania și cei de Peste Tisa : taxa din Debrețin	131
(VI.9) Administrarea dublă în Eparhia în regiunea istorică Sălaj prin exemplul procesului pastorului Ambrus Gedeon	136
(VI.10) Separarea Eparhiei Sălaj de Eparhia de Peste Tisa	143
Lista literaturii	146

Cuvinte-cheie: relația dintre Sălaj și Transilvania, guvernul bisericesc reformat, biserica și societatea, rolul elitei sociale în viața bisericească, comunicarea interconfesională

Scopul acestei teze este de a prezenta sistemul de conectare și societatea preponderent omogenă, reformată a acelei epoci și a Bisericii Reformate, structura ecleziastică specifică la nivel de eparhie, de diecezană și nivel de congregație al regiunii Partium, în epoca modernă timpurie, care în sens mai larg, conform dreptului civil, aparținea principatului transilvănean, inclusiv regiunea istorică Sălaj, și nu în ultimul rând influența elitei sociale contemporane asupra Bisericii.

În teza mea încerc să rămân pe teritoriul Partiumului indicat în titlu, în special în județele, care au fost atașate treptat în secolul al XVII-lea de Transilvania, și anume Bihor, Solnocul de mijloc, Crasna, Maramureș și Zaránd, având în vedere așa-numitele șapte județe (Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa și Zemplén), pe care prinții din Transilvania au asigurat cu pacea de la Nikolsburg (1622) și Linz (1645). Iar limita de timp a perioadei examinate se extinde până la sfârșitul perioadei moderne timpurie.

Există un aranjament ecleziastic deosebit în acest moment în Partium, care a fost deja format sub János Zsigmond. În Transilvania și în zonele Partium aflate sub controlul Transilvaniei, sa format un sistem de religio recepta, astfel statul devenind o autoritate dominantă deasupra bisericilor, dar influențând fundamental viața interioară a Bisericii.

În teza mea încerc să arăt faptul că, în timpul fragmentării bisericilor și a cultelor, vechea normă comună este apreciată și este interesant ca bisericile odată foarte protestante se întorc la principii monarhice. Conducătorul secular este de așteptat să se comporte nu numai defensor ecclesiae, ci și ca rector ecclesiae. Acest lucru va fi deosebit de caracteristic protestantismului maghiar din secolul al XVII-lea, la est de Tisa, unde însuși principele a luat parte la conducerea Bisericii, și ca patronul principal la ecclesie ortodoxa, a exercitat dreptul de ius advocatiae și ius supremiae inspectionis. Unele caracteristici ale Constituției Bisericii Luther și Calvin au fost îmbinate, în timp ce multe elemente esențiale ale Organizației Bisericii Maghiare medievale au fost păstrate.

Apoi sunt prezentate aspirațiile din secolul al XVII-lea când se luptă să reînnoiască, dar cel puțin să mențină, guvernul Bisericii Reformate din Partiumul divizat politic. La sfârșitul secolului al XVII-lea, are loc o nouă întorsătură: Partiumul va fi anexat Ungariei, care are consecințe ecleziastice semnificative, în special în ceea ce privește dieceza de dublă administrare în Sălaj. Acest exemplu ilustrează mai bine problema. Eparhia Sălaj (la care aparțineau și unele congregațiuni din Solnocul de mijloc) se afla într-o poziție specială de administrare în conformitate cu legile locale ale bisericii transilvănene, rapoartele lor fiind transmise Consorțiului Principal Reformat transilvănean, fiind dependenți de acesta, iar în cazul procedurilor disciplinare sunt legați de eparhia de Peste Tisa.

Odată cu dispariția patronajului aristocratic reformat la începutul secolului al XVIII-lea, baza reformei maghiare a devenit nobilimea generală, iar în raportul cu țărănimea și biserica baza a fost constituită de comunitatea clericală. Reforma, construită pe relații regionale, legate de marile orașe școlare (Debrețin, Patak, Pápa, Cluj, Aiud, Târgu Mureș, Baia Mare, Zalău, Odorheiu Secuiesc), această relație a rămas în esență și timp de secole, a suportat viața socială și astfel își asuma rol în viața culturală. Organizarea regională a vieții bisericești rezultă în diferite forme de evlavie, care au evoluat și au supraviețuit timp de secole în regiune. Astfel imaginea spirituală a orașelor din Szilágyság, Hajdúság sau Békés, sau a satelor din Tövishát, De pe Câmpie și din Valea Nirajului sunt diferite. Diferă de asemenea lumea și imaginea pastorului reformat în satele apropiate din Sătmar și a celorlalte sate din Érmellék, de asemenea au propriile viziuni și satele dintr-o regiune, de exemplu în Tövishát. Formele de evlavie ale comunităților și bisericilor vecine sunt puternic diferite, datorită istoriei lor, fundalului social, stilului de viață și datorită diferențelor în viziunea omului ideal. În cazul Sălajului, cred că va fi decisiv ca eparhia să se mută de la Șimleul Silvaniei și de la Hadad la Zalău. Acest lucru arată, de asemenea, că fosta influență princiară și aristocratică și patronajul slăbește, nu indiferent de faptul că Sălajul devine în esență o zonă de ocupație, dar cel puțin va fi pe marginea sa imediată. Rolul Șimleului Silvaniei ca și un castel de graniță va fi primar după 1660, astfel devenind mai important pentru statul transilvănean, decât pentru Biserica Reformată.

Din punctul de vedere al guvernării bisericii din Sălaj în secolul al XVIII-lea aceasta are scopul să se aparțină nu numai din punct de vedere administrativ Transilvaniei, ci și să se lege din punct de vedere al guvernării bisericii „celeilalte patrii maghiare”. Într-un mod ciudat, cel dintâi avocat al acestei „separări” a fost episcopul Zoványi György de Peste Tisa, care trăia în Zalău și rar părăsea acest loc. Era un om al secolului al XVII-lea, a crescut într-o biserică care abia funcționa la nivel diecezan, de fapt trăia în eparhiile sale, iar protecția principatului

transilvănean a asigurat supraviețuirea zonelor sale funcționale. Se scrie despre el că a purtat hainele preoților din taberele Kuruc (și el a fost odată astfel de preot). A purtat până la moarte haine în stil vechi maghiar-turc, purtând un cuțit mare în lanț sau șnur pe lângă curea. Personalitatea și activitatea lui este extrem de interesant, cuvintele lui, mai exact scrisorile lui vorbesc uneori despre lucruri diferite de ceea ce a făcut, din acest motiv mă ocup mult de viața lui. Materialul corespondenței sale, datorită colectării și organizarea arhivelor bisericești din Sătmar, Baia Mare, Maramureș, (de care am ceva de-a face), este în continuă creștere în ultimele luni și săptămâni.

Resurse

În primul rând trebuie să subliniez, că, în timpul examinării materialului de arhivă al Eparhiei Sălaj, nu am găsit nici o urmă a acestui ultim proces sau a unei astfel de evenimente. După cum a scris într-un studiu Zsigmond Attila, preot în Fugyi, cu relații din Sălaj:” nici în arhivele diecezane studiate de mine, nici în matricula păstrată din secolul 17-lea a tractului, nu am găsit nici o informație care ar putea pune în evidență această problemă”. Rămâne deci, comoara Arhivelor Districtului Eparhiei Reformate de Peste Tisa (Debrecen), ceea ce ajută navigarea între evenimentele. Acest lucru, din păcate, este adevărat numai din secolul al XVIII-lea. În timp ce Sălajul reformat aparținea de eparhia de Peste Tisa, adică în epoca modernă timpurie, în special în secolele XVI și XVII, documentele s-au distrus în furtuna timpului. Avem la dispoziție procesele-verbale diecezane, înainte de secolul al XVIII-lea nu a mai rămas nici un document administrativ.

Din fericire, documentele diecezane au avut soartă mai bună în eparhiile din afara teritoriului ocupației turcești. Prelucrarea și digitalizarea documentelor din dieceza de Sătmar, Maramureș și Baia Mare este în curs de desfășurare și astăzi (din 2015), și se pare că archiva din Sălaj este mai bogat decât celelalte eparhii ale Eparhiei de Peste Tisa compus din doar 55 de articole, material între ani 1580-1791. Acest lucru se păstrează în Arhivele Eparhiei Bisericii Reformate Transilvănene din Cluj, sub nr. B 10.

În timp ce ultimele decenii de cercetare a istoriei bisericești din Ungaria se luptă cu datorii serioase în multe cercetări de bază, cheltuieli de resurse, depozite de date, biblioteci, dar și în lucrări sumare, acest domeniu are rezultate serioase în Transilvania. Datorită inițiativei și activității lui Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolombán Vilmos József, Ósz Sándor Előd , Tóth Levente și alții, peste o sută de volume au fost lansate în două decenii în cadrul a trei serii: Broșuri ale Bisericii Reformate transilvănene - EREF (literatură de prelucrare), Date istorice

ale Bisericii Reformate transilvănene - EREA (publicație sursă), Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transilvania - FoRET (publicație sursă). Este păcat că Partiumul istoric nu beneficiază foarte mult de această rambursare a datoriilor sau nu participă în rambursare.

Am indicat mai devreme ca sursele noastre sunt relativ târzii, este greu să tragem o concluzie semnificativă cu privire la condițiile în secolului XVI-lea. Din păcate, datele noastre despre secolul al XVII-lea sunt, de asemenea, slabe, cum Zsigmond Attila, unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei Bisericii din Sălaj, a subliniat de mai multe ori. Chiar și publicațiile de astăzi și recenziile istoriei bisericii se bazează pe lucrări care nu sunt neapărat cercetări primare, sunt adesea bazate pe tradițiile orale, datele sunt adesea greșite, dar în același timp autorii se referă în mod constant la lipsa de resurse. Mă gândesc la volumele seriei „Carte cu nume”, care a apărut anual în ediția eparhiei transilvănene între 1858 și 1909 ca primele descrieri ale Bisericii Sălaj. O lucrare mai serioasă a fost prezentarea lui Bíró Károly despre istoria diocezei (1874) și a congregațiilor de-a lungul Érmellék (1875) și Berettyó (1876-77). Descrierea localității Șimleul Silvaniei provine de pastorul local (László Nagy, 1878) și celelalte descrieri istorice ale altor enoriașii (Szabó Pál, Dombi Lajos, Fehér György, Kún Károly). M-am referit mai devreme la creatorul istoriei bisericii din Zaláu (Magyarósi István 1880-81). Permiteți-mi să observ că lipsa resurselor, pieirea masivă a acestora are o influență negativă asupra cercetărilor istorice a eparhiei, a documentele abia încep să se înmulțească la nivelul districtului numai din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Ceea ce privește Sălajul a devenit o sursă de valoare, „Monografia județului Sălaj” de 6 volume (1901-1904), realizată de Petri Mór la solicitarea județului Sălaj. Viața religioasă este întotdeauna discutată în contextul așezărilor, în cazul comitatului există un capitol separat despre viața religioasă, dar de obicei în lumina datelor din secolul 18-19, abia vorbind despre perioada precedentă. Cu toate acestea, este o publicație destul de referită și documentată în comparație cu „Cartea de nume”, motiv pentru care, în ciuda limbii și structurii sale vechi, încă este ghid și astăzi pentru cercetători. Este demn de menționat „Calendarul Reformat al Sălajului” (1926-1940) cu povestirea anuală a uneia sau a două congregații. Acestea au fost făcute de pastorii actuali în funcție, în mare parte bazate pe monografiile „Cărții de Nume” și a lui Petri Mór, dar volumele individuale sunt foarte greu de accesat. Avem încă recenzii istorice de Barcsa János și Zoványi Jenő, dar ambele lucrări vechi de secole, prea generale, scrierile lui Zoványi sunt publicate fără referințe și notație. Există câteva publicații de istorie locală, care discută Sălajul plin de entuziasm, dar se ocupă cu istoria bisericii numai în referințe, ar fi trebuit să folosim de aceste lucrări (din punct de vedere a literaturii tipărite), dacă nu ar fi de unele

studii publicate în ultimele două decenii din cercetările arhivelor, de către Sipos Gábor și Zsigmond Attila, lucrări, care lipseau din literatura de specialitate și sunt exemple atât metodologic, cât și pentru limbajul lor clar.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A Román Nemzeti Levéltárak Hunyad megyei Osztálya, Déva, Kemény (báró) cs. csombordi lt. Récse, K. 1265. Filmtári másolat: MOL, X 4860.

A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs megyei Osztálya, Kolozsvár, Kemény család csekelaki levéltára, K. 1265., A Wesselényi család zsigó levéltára (Fond 250), Fasc. 437.

A Román Nemzeti Levéltárak Zilah megyei Osztálya, Zilah, Protopopiatul Reformat Sălaj-Solnoc

Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára (EREL) Főkonzisztórium Levéltár A 1 Ülésjegyzőkönyvek, A 2 Ügyiratok, A Szilágyi traktus levelei és protokolluma. Iratok 1580–1791. B 10.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML) IV/B. 1021/b. [Debrecen Város Titkos Levéltára iratai],

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL) Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek I.1.a., Egyházkerületi közgyűlési iratok I.1.b., Egyházkerületi igazgatási iratok I.1.c., Egyházlátogatási iratok I.1.s., Püspökök hátrahagyott iratai I.2., Levéltári ügyviteli iratok I.8.a.1., Lelkészi adattár I.8.d., Békés-bánati egyházmegye jegyzőkönyvei I.29.a., Bihar-érmelléki Egyházmegye. Közgyűlési jegyzőkönyvei I.30.a.. Debreceni egyházmegye jegyzőkönyvei TtREL I.31. a., Sinai Miklós-féle gyűjtemény. I.24.a., Révész Imre hagyatéka I.25.a., Debreceni Református Kollégium diáknévsorai II.1.e., Szolgadiákok kurátorának iratai. Diarium famulorum II.16.b. Iskolatörténeti iratok II.26.b.

Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica sanctio korában. Budapest, 1896.

Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1581. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–2.) VII. 1. János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570. – VII. 2. Báthory Kristóf Királyi Könyve 1580–1581. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Fejér Tamás, Rácz Etelka és Szász Anikó. Kolozsvár, 2003.

Balázs Mihály: „A hit ... hallásból lesz.” Vallásszabadság és bevett vallások Erdélyben a 16. században. In: Uő. Felekezeti és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról. Bp., 2006. 11–36.

Balázs Mihály: Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció. In: Korall, 2014. 57. sz.

Balázs Mihály: Toleráns ország - félreértett törvények: A 16. századi erdélyi vallási törvények értelmezéséhez In: Bölcsészettudományok. Szerk. Pál József; Vajda Zoltán. Szeged, 2014. 91-108.

Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem. Budapest, 1987.

Bereznay András: Erdély történetének atlasza. Budapest, 2011.

Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Köpeczi B. (főszerk.): Erdély története I. Budapest. 1988.

Bónis György: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Budapest, 1997.

Buzogány Dezső: Melanchton úrvacsoratana levelei alapján, Budapest, 1999.

Buzogány et alii szerk. Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790-1800. Szerk. Buzogány Dezső, Sipos Gábor, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, 2001.

Csepregi Zoltán: A várad vita 1544-ben. In: Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok. Szerk.: F. Romhányi Beatrix - Kendeffy Gábor: Budapest 2009. 164-186.

Csepregi Zoltán: Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM) Proszopográfiai rész. I. A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610)I/1: A–L. MEDiT, Budapest, 2014.

Csepregi Zoltán: Kálvin hatása Magyarországon és Erdélyben 1551 előtt?, Egyháztörténeti Szemle [1] (2011).

Csepregi, Zoltán: A török a protestánsokat pártolja? A hódoltság reformációról Melanchthontól Bullingerig. In: Viszály és együttélés. Budapest 2017.

Dáné Veronka szerk. Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltárának mutatója 1700–1750, (Erdélyi Református Levéltári Kiadványok 2.) Összeállította DÁNÉ Veronka, Kolozsvár, 2002.

Dáné Veronka: „Hogy gyászos állapotjok vigasztalást vehessen”: Bocskai István kiváltságlevele az erdélyi református lelkészözvegyek és árvák javára, = „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. szerk. Barta János, Papp Klára, Budapest, 2004. 174-184.

Dáné Veronka: „Hogy összes örökösüket... mindenki becsülje". Bethlen. Gábor protestánst (?) lelkészutód nemesítéséről. In: „Eklézsiáknak, egyházi szolgáknak egyetlenegy dajkája” Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról. Szerk.: Dáné Veronka, Szabadi István. Debrecen, 2014.

Dávid Géza: Magyarország népessége a 16–17. században. In: Kovacsics József (szerk.) Magyarország történeti demográfiája (896–1995), Budapest, 1997.

Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.) A történeti statisztika forrásai. Budapest, 1957. 145–199.

Debreceni Ember Pál: A magyarországi és erdélyi református egyház története. Sárospatak, 2009.

Dienes Dénes: A papi fraternitások szerepe a felső-magyarországi reformációban. In: A reformációtól egyházalapításig a szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára. Szerk.: Kónya Péter - Kónya Annamária. Prešov, 2015.

Dumitran, Ana: Az erdélyi románság egyháza a 17. század első felében a protestáns modell és a megújulás igénye között. In: „Eklézsiáknak, egyházi szolgálóknak egyetlenegy dajkája” Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról. Szerk.: Dáné Veronka, Szabadi István. Debrecen, 2014.

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Szerk. Jakó Zsigmond – W. Kovács András – Hegyi Géza. I–III. (1023–1359).

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. kötet. 1637–1699. Bp., 1875–1889., 1892–1898. (Mon. Hung. Hist., M. Tört. Emlékek III. osztály).

Gálfi Emőke: A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556-1690). Kolozsvár, 2015.

Gálfi Emőke: Az erdélyi Káptalan jegyzőkönyvei. 1600-1613. Kolozsvár, 2016.

Georgiță, Mihai: Biserica românească din comitatul Bihor și calvinismul în prima jumătate a secolului al XVII-lea, *Crisia* (XL), 2010, 239–240.

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Kraszna vármegye. Bp. 1987.

Hegyi Géza: Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben (I. közlemény). In: Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, LXXII (2010)/3–4.

Hegyi Géza: Magyarország vagy Erdély? A Szilágyság hovatartozása a középkorban a társadalmi kapcsolatok tükrében. In: Erdélyi Múzeum, LXXIV (2012)/3.

Hegyi Géza: Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen túli részein. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 45 (2010)

Jakó Zsigmond: Bihar megye a a török pusztítás előtt, Budapest 1943.

Juhász István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940.

Karácsonyi János: Az erdélyi püspökség Erdélyen kívül eső főesperességei. In: *Batthyaneum* 1 (1911).

Kénosi Tózsér János, Uzoni Fosztó István: Az erdélyi unitárius egyház története II. Sajtó alá rendezte: Márkos Albert, Kovács Sándor Kolozsvár, 2009.

Keserű Gizella: Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfesszionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, 2007.

Könyves Tóth Mihály: Történelmi előadás, minő viszonyban állanak az ugynevezett partiumbeli eklézsiáink a tiszántúli superintendentiához In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1862. 44. sz.

Kristó Gyula: A korai Erdély (895–1324). Szeged, 2002.

Kruppa Tamás: Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 14 (2002) 1-4. 46-47.

Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. In Kovacsics József (szerk.) Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millecentenáriumi előadások. Budapest, 1997.

Makkai László: Erdély a középkori magyar királyságban (896–1526). In: Köpeczi B. (főszerk.): Erdély története I. Budapest. 1986.

Makkai László: Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása Hitel, 1942 / 4. szám

Miklós Ödön: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása. Pápa, 1942.

Nagy Levente: Lehetséges küldetés? Hitek és tévhitek a román reformáció körül. Budapest, 2013.

Németh István: Háború és népesség a kora újkori Magyarországon (16–17. század). In: Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. Budapest, 2001.

Nyárády R. Károly: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. Erdélyi Múzeum. LIX, 1997. 1–2. füz.

Örök Szilágy. Aeterna Sylvania. Szerk. Bálint István János. Bp., 2010.

Ősz Sándor Előd: Auswirkungen des helvetischen Bekenntnisses auf die Rumänen im siebenbürgischen Komitat Hunyad-Zaránd in der Frühen Neuzeit. In: Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918. Münster, 2009. 111–138.

Ősz Sándor Előd: Mócvidéki reformátusok. Református mócok?. Református Szemle. 2007. 4. sz. 881–897.

Ősz Sándor Előd: Tordai Sándor András, Erdély harmadik református püspöke. Református Szemle 2004. 3. sz. 234–245.

Pállfy Géza: A szelektív forráshasználat és a 19-20. századi függetlenségi szemlélet visszavetítésének veszélyei: válasz Őze Sándornak. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. 13 (2008). 2. sz.

Péter Katalin: A fejedelemség virágkora. Az értelmiség. In: Köpeczi Béla (szerk.) Erdély története. II. kötet Budapest, 1988.

Péter Katalin: A reformáció: kényszer, vagy választás? Budapest 2004.

Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája. I-VI. Bp., 1901-1904.

Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Bp., 1904. I. 1556-1604., II. 1605-1690., III. 1691-1780, IV. és V. az egyházi intézmények története.

Révész Imre: A „kálvinista Róma”. (Két elnevezés története). In: Theologiai Szemle, IX–X. (1933–1934), 75-108.

Révész Imre: A szatmár-németi zsinat végzései, eddig ismeretlen eredeti szerkezetükben. Sárospataki Füzetek 4. (1860) 244–247.

Sipos Gábor: A krasznai kókuszdió-pohár. Hűség és szolgálat. Emlékkönyv D. Nagy Gyula püspöki szolgálatának 25 éves évfordulójára. Szerk. Gálfy Zoltán, Sipos Gábor, Vetési László. Kolozsvár, 1987. 274-280.

Sipos Gábor: Cserey Farkas és krasznai botanikus kertje. Korunk 1994. 4. sz. 97-103.

Sipos Gábor: A krasznai presbitérium születése. Emlékkönyv Imreh István születésének 80. évfordulójára. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 1999. 510-522.

Sipos Gábor: A reformáció továbbélése a hátszegi románok között. In: Europa. Balcanica-Danubiana-Carpathica. Annales. 2/A Budapest, 1995. 236-243.

Sipos Gábor: A szilágyi református egyházmegye régi oklevelei, 1580-1721. In: Örök Szilágy. Aeterna Sylvania. Szerk.: Bálint István János. Bp., 2010. 1005-1009.

Sipos Gábor: A szilágyi tractus régi oklevelei. Református Szemle 2002. 1. sz. 34-39.

Sipos Gábor: Az erdélyi református egyház Bocskai István korában. In: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. Szerkesztette ifj. Barta János, Papp Klára. Budapest 2004. 168–173.

Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736). Kolozsvár, 2000.

Sipos Gábor: Az erdélyi reformátusok zsinatai a 17–18. században. Vallástudományi Szemle - 13. évf. 3. sz. (2017.)

Sipos Gábor: Calvinismul la români din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea. Nobilimea românească din Transilvania In: Erdélyi román nemesség. Satu Mare, 1997. 206-221.

Sipos Gábor: Consistoriul Reformat Suprem și problema unirii religioase a românilor. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica 6/II. 2002. 105-110.

Sipos Gábor: Derecskei Demeter, a Partium reformátora. In: Reformata Transylvanica, Tanulmányok az erdélyi református egyház 16-18. századi történetéhez. Szerk. U.ő. Kolozsvár, 2012. 13-21.

Sipos Gábor: Katolikus-református vita a Szilágyságban a 17. század elején. In: Báthory Gábor és kora. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen 2009. 311–323.;

Szabadi István: Kálmáncsehi Sánta Márton Debrecen, 2007.

Szabadi szerk. Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I-II. Szerk. Szabadi István. Debrecen, 2013.

Szabó András: Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555-1613. Budapest, 2017.

Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció (Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.) Budapest, 1995.

Szász Anikó: A hadadi Wesselényi család erdélyi birtokai a fejedelemség korában. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14 - 17. század) Kolozsvár, 2012.

Szilágysági magyarok. Szerk. Szabó Zsolt. Bukarest, 1999.

Tonk Sándor: Bethlen Gábor címeres nemeslevele a lelkipásztorok utódai számára. In: Cselekvő hit. Emlékkönyv Csiha Kálmán püspöki szolgálatáról. Kolozsvár, 2000. 225-234.

Trócsányi Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711-1770). In: Köpeczi B. (főszerk.): Erdély története II. Budapest. 1986.

W. Kovács András: Középszolnok és Kraszna vármegyék hatóságának középkori történetéhez. Erdélyi Múzeum 74. (2012) 3. sz.

W.Kovács András: Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája. Kolozsvár, 2010.

Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyházi szervezetek a 16. században. In: Keresztény Magvető. 76 (1944), 4. sz.

Zoványi Jenő: A tiszántúli református egyházkerület története. Debrecen, 1939.

Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest 1977.

Zsigmond Attila: „Hirtelen változható életemnek jó megfontolása kényszerített arra ...” Zoványi P. György végrendelete. Református Szemle 2011/6. 694-702.

Zsigmond Attila: A Szilágyi traktus legkorábbi lelkésznévsorai Református Szemle 100 (2007/4), 898-930.

Zsigmond Attila: „Memoriae Sacrum.” Egy 18. századi lelkésznévsor létrejöttének körülményei. In: A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. Szerk.: Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, 2019. 119-131.

Zsigmond Attila: A Szilágyi traktus legrégebbi lelkésznévsorai. In: Református Szemle 100 (2007/4), 898-930.

Studii proprii publicate pe tema tezei de doctorat (2013-2020)

1. Reformátusok és románok (református románok?) Bethlen Gábor fejedelemsége alatt. In: Bethlen Gábor képmása Szerk. Papp Klára és Balogh Judit. Debrecen, 2013. 241-250.

2. A szilágyi (krasznai) egyházmegye és az erdélyi egyházkerület kapcsolata a 18. században. In: Egyháztörténeti Szemle 2013. 14. évf. 4. szám 31-37.

3. „Keresik sokan régi leveleiket” A lelkészutódok privilégiumának érvényesítése a Partiumban. In: „Eklézsiáknak, egyházi szolgáknak egyetlenegy dajkája” Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról. Szerk. Dáné Veronka, Szabadi István. Debrecen, 2014. 85-96.
4. Adalékok Ecsedi Báthory István (1555-1605) mecenaturájához. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk.: Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. Debrecen, 2014. 293-299.
5. Zoványi György és a református énekeskönyv. Újabb adalékok az énekeskönyv-revizió 1729-es kísérletéhez In: "Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem" Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények. Szerk. Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert. Debrecen, 2015. 385-415.
6. Tiszántúli protestáns superintendentiák a 16. században. In: Od reformácie po založení cirkvi. K 400. výročiu synody v Spišskom Podhradi. A reformációtól az egyházalapításig. A szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára. Szerk.: Péter Kónya, Annamária Kónyová. Prešov/Eperjes, 2015. 176-183.
7. Az erdélyi református főkonzisztórium és a tiszántúliak: a debreceni taksa. In: Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18-19. században. A Carolina Resolútiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig. Szerk. Gáborjáni Szabó Botond. Debrecen, 2016. 167-172.
8. Ördögidézés Krasznarécsén. Ambrus Gedeon református lelkipásztor hányattatásai. In: Non videri, sed esse. Tanulmánykötet a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére. Szerk. Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, 2017. 63-68.
9. Református egyház a hódoltság Biharban In: "Őrizzük Váradot..." Nagyvárad és Bihar vármegye történetek a kora újkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 4. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2017. 55-68.
10. Wittenberg neveltjei és a Tiszántúl reformációja In Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények. 8. évf. (2017). 1. szám 96-101.

11. Református egyházkormányzat a Tiszántúlon és az erdélyi fejedelemi hatalom In: *Sudia Universitatis Babes-Bolyai. Theologia Reformata Transylvanica*. 62. évf (2017). 2. szám. 135-143.
12. Református lelkészek státusa a 17. századi Erdélyben és a Partiumban. In: *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 59. évf. 2. szám Nyíregyháza, 2017. 341- 347.
13. Konfessionalisierung und Politik: Reformierte Kirchenregierung jenseits der Theiß und die siebenbürgische Fürsteherrschaft. In: *Reformacija v Strednej Európe/Reformáció Közép-Európában/Reformation in Mittel-Európa*. II. kötet Szerk. Annamária Kónyová – Peter Kónya. Prešov, 2018. 86-96.
14. Petrovics Péter mint "pater patriae" és "princeps" . In: *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk.: Kolumbán Vilmos. Kolozsvár, 2019. 20-27.
15. Attracted by Transylvania – Contributions to the Early Modern Reformed Church History of Partium. In: *From Movement to Inheritance. Hidden Assets from the Treasury of Hungarian Reformation*. Eds. Olga Lukács, Alpár Csaba Nagy, István Péter. Göttingen, 2019. 53-61.
16. Újabb adalék Újfalvi Imre elítéléséhez (Báthori Gábor magánélete). In: *Újfalvi Imre pere és műveltsége. Tanulmányok és szövegközlések*. Szerk. Oláh Róbert. Debrecen, 2019. 78-82.
17. Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580-as oklevele és a szilágysági reformátusok. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Szerk. Papp Klára, Püski Levente és Novák Ádám. Debrecen, 2019. 81-87.
18. A Szilágyság hovatarozása a kora újkori református egyházkormányzat tükrében. In: *Certamen VI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum- Egyesület I. szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Sófalvi Emese. Kolozsvár, 2019. 165-171.
19. Református románok a kora újkori Partiumban. In: *Vallási kultúra a Kárpát-medencében*. Szerk. Peti Lehel és Tamás Ildikó. Budapest, 2020. 39-44.

20. Bethlen Gábor oklevele partiumi román református lelkészek számára (1614. február 17.). In: KRE 100. Tanulmányok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának századik évfordulójára. Szerk. Emődi András. Nagyvárad, 2020. 293-303.

21. „Scrinium Ecclesiae Generalis”. A partiumi reformátusok kora újkori levéltára In: Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk. Bogdándi Zsolt és Lupescu Makó Mária. Kolozsvár, 2020. 407-414.